

Eesti päevade telgitagustest: Hain Rebase kirjavahetus maailma poliitikatippudega

Triinu Ojamaa*

■ 2016. aastal loovutas Hain Rebas Eesti Kultuuriloolise Arhiivile ühe osa oma mahukast isikuarhiivist. Kogu sisaldab 1983. aastal Göteborgis Estivali nimemärgi all toimunud kultuurfestivali e. eesti päevade materjale: pisitrükiseid, finantsdokumente, koosolekuprotokolle ning kirjavahetusi nii muusika- ja kirikuringkondade kui ka maailma tipp-poliitikutega (Jimmy Carter, Otto von Habsburg, Olof Palme jt.).

Rebase kogu võib püüda omamoodi harulduseks. Teatavasti täitsid festivalid eksiilühiskonnas eestluse säilitaja rolli ning andsid panuse okupatsioonivastasesse võitlusesse. Festivalitraditsiooni väljakujundamise taga on mitme pagulaspõlvkonna vabatahtlik töö, mis pakkus rahuldust ja rõõmu, kuid polnud vaba ka intriigidest ja tagasilöökidest. Selle kohta, kui positiivne oli ürituste üldine kuvand, mis vormus rahvarohkete rongkäikude ja kõrgetasemelise kultuuriprogrammi toel, võime lugeda eksiilajakirjandusest. Kuid festivalide telgitagustest pole kuigi palju teada ning just seda lünka täidab Rebase kogu.

Eesti päevad = kultuur + poliitika

Eesti päevad toimusid esmakordselt 1953. aastal Los Angeleses. See oli regionaalne festival, mis tõi kokku eksiileestlasi Lääneranniku eri paigust. Formaat levis kiiresti teistesse maadesse. Austraalia eestlased kogunesid eesti päevadele 1954. ja Põhja-Ameerika eestlased 1957. aastal ning Rootsis peetakse eesti päevi alates aastast 1968. Regionaalse festivali eeskujul sündis Põhja-Ameerikas globaalse suunitlusega formaat: 1972. aastal toimusid Torontos ülemaailmsed eesti päevad, mida eri mandritel hakati korraldama iga nelja aasta järel; neid tuntakse Esto nime all.

Eesti päevad kujutavad endast kultuuri- ja poliitikasündmust, kus mõlemad aspektid on võrdselt olulised. Raamkava sisaldab erinevaid kultuuriüritusi, kus eestlastel on võimalus näidata, kuidas areneb rahvuskultuur võõrsil. Mis puutub poliitikapoolde, siis paguluse esimestel kümnenditel korraldati regionaalsete päevade ajal diskussiooniõhtuid, kus sagedaseks teemaks oli suhtlus Eestiga. Ülemaailmsete eesti päevade poliitilistel üritustel olid avaramad mõõtmed. Toimus Ülemaailmne Eesti Rahvuskongress ning vabadusmarss avalikus linnaruumis, mille lõpetas poliitilise manifesti ettelugemine. Kui regionaalsetel päevadel keskenduti rohkem eksiilühiskonna siseasjadele, siis ülemaailmsete päevade sihiks oli rahvusvahelise üldsuse ja tuntud poliitikute kaasamine. Festivalimaade ministreid ja parlamendisaadikuid paluti patroonideks, neid kutsuti kõnelema manifestatsioonil.

Poliitilise manifestatsiooni idee

Manifestatsiooni idee hakkas kujuma võtma seoses esimeste pagulaslaulupidudega 1940.–1950. aastatel. Peokorraldajad märkasid, et rahvarõivais tantsijate-lauljate hästiorganiseeritud rongkäigud äratavad tähelepanu. Välisajakirjanduses ilmus atraktiivseid fotosid ning koos sellega jõudis meediasse ka fakte Eesti saatuse kohta Teises maailmasõjas. Esimeste Ülemaailmsete Eesti Päevade korraldajad Torontos eesotsas Robert Kreemiga nägid selles head võimalust, kuidas sihiteadlikult kasutada rongkäiku nii, et see muudaks kuuldavaks pagulaste vabadusnõude okupeeritud Eestile.

* Triinu Ojamaa (1953), PhD, Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolise Arhiivi vanemteadur. Vanemuise 42, 51003 Tartu. triinu@folklore.ee

Siinjuures on huvitav lisada, et vabadusmarsile andis inspiratsiooni ka eestlaste demonstratsioon 1917. aastal Petrogradis,¹ millega taotleti autonoomse Eestimaa kubermangu moodustamist.

Eesti päevade rongkäik Torontos tipnes „Ülemaailmsete eesti päevade manifesti“ ettelugemisega raekoja ees. Moisteti hukka Nõukogude okupatsioon, nõuti Eestile enesemääramisõigust ning oma keele ja kultuuri säilitamist. Lisaks peeti muid poliitilisi kõnesid, peakõnelejana esines Kanada ekspeaminister John G. Diefenbaker.² Sellega oli traditsioon sündinud. Järgmisel Estol Baltimore'is 1976 loeti ette „Vabaduse manifest“ ja kõneles festivali aupatroom president Gerald Fordi esindaja Marjorie Lynch.³ 1980. aastal jõudis Esto Rootsi pinnale. Manifest, mis seekord kandis pealkirjaga „Apell. Eesti rahva pöördumine kõikide rahvaste ja riikide ning kõigi maade ajakirjanduse poole“, loeti ette Stockholmi kesklinnas Kungsträdgårdenis. Stockholmi Estole saatsid tervituse neli kõrge positsiooniga poliitikut: Thorbjörn Fälldin, Gösta Bohman, Ola Ullsten ja Olof Palme.⁴ Nad meenutasid Eesti vabaduse kaotust Teises maailmasõjas ning viitasid võimalusele, et kõik rõhutud rahvad maailmas võivad kord vabaks saada.⁵ Eksiilühiskonna arvamusiidrid pidasid eestlaste vähemusgrupi avalikku tunnustamist Rootsis Esto '80 olulisimaks tulemuseks.⁶ Edaspidi kuulus manifestatsioon kõigi Estode kavasse kuni Eesti taasisesisvumiseni.

Üsna pea pärast Stockholmi Estot algas Göteborgis Rootsi regionaalsete eesti päevade ettevalmistamine, juhatusse esimeheks sai Hain Rebas (snd. 1943).⁷ Sellega astus tegevusväljale eksiiühiskonna teine generatsioon, kelle mentaliteet oli välja kujunenud vabal maal. Nende plaanid kultuuri- ja poliitikasündmuste osas olid lennukad ning vabad eelarvamustest. Tähelepanu äratav kolm formaadiuundust:

- sündis Estivali nimemärk, mis on kasutusel tänaseni;
- kultuuriprogrammi peaesineja otsustati kutsuda Eestist, mis oleks lõpetanud arutlused kodueestlastega suhtlemise võimalikkusest institutsionaalsel tasandil ning viinud välja tegeliku suhtlemiseni;
- regionaalse festivali struktuuri otsustati ülemaailmsete festivalide eeskujul lülitada vabadusmarss koos manifestatsiooniga, lisamaks sündmusele poliitilist kaalu.

Arhiivimaterjali põhjal joonistub välja huviäratav lugu teise generatsiooni püüdlustest kaasa rääkida n.-ö. suures poliitikas. Alljärgnev toob esile Estivali plaanid ja nende teostamise olulisemad episoodid pearõhuga Hain Rebase kirjavahetusel maailma tollaste nimekate poliitikutega.

Estivali „kahekäiguline rakett“

Estival '83 juhatus alustas festivali ettevalmistamist üldpõhimõtete sõnastamisega; kolm olulisemat:

- Estival on vahend keele ja kultuuri arendamiseks.⁸
- Estival peab muutma avalikku poliitikat Kodu-Eesti suhtes ning koondama kogu eesti rahvast.⁹
- Estivali kõrgeim eesmärk on rahvaste enesemääramisõiguse rakendamise nõudmine Eestile.¹⁰

Nendest põhimõtetest lähtudes hakkas peakomitee paralleelselt tegelema kultuuriprogrammi ja poliitilise manifestatsiooni ettevalmistamisega. Kultuuriprogrammi keerukaimaks probleemiks

¹ R. Kreem. ESTO tee Torontost Tallinna. Eestlaste elujõu ja vabadusaate aastad 1972–1996. Eesti Entsüklopeediakirjastus, Tallinn, 1998, lk. 24–25.

² John George Diefenbaker (1895–1979), Kanada peaminister 1957–1963. Ülemaailmsete Eesti Päevade ajal 1972 Saskatchewan ülikooli aarektor.

³ ESTO '76. Estonian Salute to Bicentennial. II Ülemaailmsed Eesti Päevad 5.–11. juuli 1976. Baltimore, Maryland, U.S.A. Ed. by Jyri Kork, Vaike Külvet, Ago Ambre, Mai-Kaja Kork, Ilmar Külvet. Estonian Salute to Bicentennial '76, Inc., Baltimore, 1976, lk. 96.

⁴ Esto ajal oli Thorbjörn Fälldin Rootsi peaminister, Gösta Bohman majandusminister, Ola Ullsten välisminister ning Olof Palme sotsiaaldemokraatliku erakonna liider.

⁵ ESTO 80. Ülemaailmsed Eesti Päevad. Estonian World Festival. ESTO 80 peakomitee väljaanne, Stockholm, 1980, lk. 10–13.

⁶ ESTO 80 tagasivaates. – Teataja 09.08.1980, lk. 2.

⁷ Estivali juhatusse kuulusid lisaks Hain Rebasele aseesimees Gerhard Peet, sekretär Epp Anderson, kavasektsiooni juht Evald Soomägi, informatsioonisektsiooni juht Aho Rebas ja majandussektsiooni juht Mart Nõmm. – Toomas Lehes, Aho Rebas (toim.). Estival 83. Kava. Program. Eesti Päevad Rootsis. Estnisk Kulturfestival. Göteborg 1983, 20.–23.05. Lindome: Kompendiet, 1983, lk. 9.

⁸ Protokoll. Estivali peakomitee koosolek 02.10.1982. – EKLA, reg. 2016/34.

⁹ Protokoll. Eesti organisatsioonide koosolek Göteborgi Eesti Majas 15.05.1982. – EKLA, reg. 2016/34.

¹⁰ Toomas Lehes, Aho Rebas (toim.), *op.cit.*, lk. 71.

osutus Eesti koori kutsumine Estivalile.¹¹ Küsimust arutati peakomitee koosolekul ning paika pandi toimimisviis: „Kuidas teha Eestis olevate kooridega? Kas kasutada nn. kahekäigulist raketti, s. t. esiteks saata kiri ENSV kooride ühingu ja üldiselt küsida aktuaalse repertuaari kohta ja kooride kohta? Muu seas saaks mainida ka Estivali laulupidu. Loodetavasti levib uudis koorides ja ehk tuntakse vähemalt, et nende peale on mõeldud. Arutati ka, kas teises järgus saata näiteks Tallinna kammerkoorile kutse.“¹²

Hain Rebase kiri Eesti NSV Kooriühingu Presiidiumi juhatuse esimehele prof. Gustav Ernesaksale läks teele 6. oktoobril 1982. See näitas üles huvi Eesti koorielu vastu, tutvustas eestlaste muusikategevust Rootsis ning Estivaliga seotud plaane.¹³ Kolme kuu möödudes teatas Rebase koosoleku aruandekõnes: „Eestisse on kaks küllakutset saadetud. Üks kiri adresseeriti Gustav Ernesaksale ja teine Eesti Raadio segakoorile. Mõlemad kutsed on seni vastuseta.“¹⁴ Hilisemad protokollid vastuste kohta infot ei sisalda.

Ettertuttavalt tuleb lisada, et ükski koor Eestist Estivalile ei tulnud, kuid Rebase kirj vahetus eksiilühiskonna poliitiliste liidritega näitab, et ainuüksi idee kutsuda pagulaskonna suurüritusele esinejad Eestist tekitas tugevat vastuseisu ning ähvardas poliitilist manifestatsiooni nurjata.

Solženitsõn publikumagnetiks?

Samal ajal, kui Estivali juhatuse saatis Eesti suunas teele „kahekäigulise raketi“, algasid poliitilise manifestatsiooni peakõneleja otsingud. Koosolek otsustas: „Tuleb leida kõnelejat, kes meelitaks palju rahvast ja žurnaliste kuulama tulema ja Estivali jälgima. Me siht on, et massimeediumites rohkem Eestist kirjutatakse ja räägitakse.“¹⁵

Esimeseks valikuks osutus Aleksandr Solženitsõn, kelle nimi 1980. aastateks oli omandanud vabadusvõitluse sümboli tähenduse. Teatavasti pälvis Solženitsõn 1970. aastal Nobeli kirjanduspreemia ja selle üleandmisega seotud probleemid hoidsid teda mitu aastat Rootsi ajakirjanduse huviorbiidis. Ajakirjandus seostas preemia omistamist kirjutiste erakordse nõukogudevastasusega. Ühest küljest pani see Solženitsõni vabadusvõitleja-imidži lumepallina paisuma, tuues kaasa demokraatlikult meeletatud avalikkuse imetluse. Teisest küljest pöördus olukord tema vastu. Solženitsõn ei riskinud sõita Stockholm preemiat vastu võtma, kartuses, et temalt võetakse Nõukogude Liidu kodakondsus ning võimalus pöörduda tagasi koju. 1972. aastal tuli Rootsi Akadeemia välja plaaniga viia preemia Moskvasse. Solženitsõn valmistas ette Nobeli-loengu,¹⁶ kuid Moskva ei andnud akadeemia esindajale Karl Ragnar Gierowle sissesõiduvõidet ning väljakuulutatud tseremoonia tuli tühistada.¹⁷ 1973. aastal ilmus Prantsusmaal „Gulagi arhipelaag“, Nõukogude ideoloogiaga teravalt vastuollu läinud Solženitsõn jäi kodakondsusest ilma ning saadeti maalt välja. Esimesel eksiiliaastal võttis ta lõpuks vastu Nobeli preemia, mis oli neli aastat Stockholmis oodanud. Estivali ettevalmistusperioodi alguseks 1982 oli Solženitsõn juba kaheksandat aastat eksiilis, tema ajutine kodu asus USA-s Cavendishis. Seega elas Solženitsõn sarnases olukorras nagu Teise maailmasõja ajal Nõukogude okupatsiooni eest Läände pagunenud eestlased. Lisaks tuleb meenutada, et Solženitsõni sidemed eeklastestega ulatuvad tagasi aastasse 1945, kui ta tutvus Lubjanka vanglas Arnold Susiga.¹⁸ Nende vahel kujunes aastatepikkune sõprus, mistõttu ta oli hästi kursis Eesti saatusega.¹⁹

Seoses Solženitsõni väljasaatmisega 1974. aastal avaldas ajakiri Time temast pika kirjutise, mida

¹¹ Eesti koori Estivalile kutsumise asjaolusid ja tausta analüüsitakse T. Ojamaa artiklis „Kultuurifestivalide funktsioon kodu- ja eksiileesti kultuurisuhtluse kujunemises“ (Methis. Studia Humaniora Estonica, nr. 19, lk. 8–30. DOI: 10.7592/METHIS.V15I19.13434).

¹² Protokoll. Estivali peakomitee koosolek 02.10.1982. – EKLA, reg. 2016/34.

¹³ Hain Rebase kiri Eesti NSV Kooriühingu Presiidiumi juhatuse esimehele prof. Gustav Ernesaksale 06.10.1982. – EKLA, reg. 2016/34.

¹⁴ Protokoll. Estival 83 peakomitee koosolek 22.01.1983. – EKLA, reg. 2016/34.

¹⁵ *Ibid.*

¹⁶ Aleksander Solženitsõn. Nobeli-loeng. – Noorus 1993, nr. 1, lk. 14–15 ja 26–27.

¹⁷ S. Fredrikson. How I Helped Alexandr Solzhenitsyn Smuggle His Nobel Lecture from the USSR. – https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/1970/solzhenitsyn-article.html

¹⁸ Arnold Susi (1896–1968), advokaat, 1944 haridusminister, 1945 mõistis okupatsioonivõim ta süüdi „isamaa reetmises“.

¹⁹ A. Lõhmus. „Solženitsõn oli Eestisse armunud!“ – Postimees, 05.08.2008 (<http://www.postimees.ee/24682/solzenitson-oli-eestisse-armunud>).

refereeris Toronto eesti ajaleht Vaba Eestlane. Märgitakse, et Time'is on juttu ka eesti advokaadist Arnold Susist, kellega Solženitsõn vangipõlve jagas ning kelle vahendusel tutvus demokraatia põhitõdedega. Vaba Eestlane peab eriti oluliseks, et sellist infot avaldas suuretiraažiline Time; usutakse, et koos Solženitsõni saatusega pääseb ka Eesti riigi traagiline lugu paremini maailma avalikkuse ette.²⁰ Niisiis oli Solženitsõn võitlusele Eesti taasiseseisvumise eest kord juba väikese teene osutanud ja ettepaneku tegemine manifestatsioonil osalemiseks tundub igati loogilise samana. Kuid Solženitsõn ei võtnud kutset vastu.

Solženitsõni kirju Estivali arhiivis pole ja ka protokollides on temast vähe juttu. Ainsa info-killuna leidub ühe koosoleku protokollis napisõnaline lõik, mis viitab tema eitavale vastusele ja näitab ühtlasi, kuidas toimus Estivali juhatuse suhtlemine Solženitsõnga: „Kirjavahetuses oldud Heino Susi²¹ läbi Alexander Solsjenitsyniga, kes teatanud, et ta ei saa tulle manifestatsioonile kõnelejaks.“²²

Protokollist ei selgu, kuidas Solženitsõn äraütlemist põhjendas. Ta elas USA-s, see oluiks pikk reis. Kuid Heli Susi²³ mälestused lubavad oletada hoopis muud. Eksiilis hakkasid Solženitsõni vaated kiiresti muutuma. Kodumaast eemalviibimine toitis tema veneihalust, mis juhtis pöördumatult šovinismi suunas. Pärast naasmist Venemaale 1994. aastal oli Solženitsõn Susi hinnangul „hoopis teine inimene“ – Eesti vabades ja sidemed eestlastega teda enam ei huvitatu. ²⁴ On võimalik, et just siin peitubki põhjus, miks Solženitsõn keeldus osalemast eksiileestlaste vabadusmanifestatsioonil.

Kirjavahetus Jimmy Carteri asjus

Estivali juhatuse järgmine valik oli USA ekspresident Jimmy Carter. Juba poliitikukarjääri algul oli ta tuntud rahvamehena, kes on vaba etnilist tausta ja rassi puudutavatest eelarvamustest ning tegutseb põhimõtte järgi „vabadus ja õiglus kõigile“.²⁵

Kirjavahetus, mis on seotud Carteri kutsumisega manifestatsiooni peakõnelejaks, moodustab eriti väärtusliku osa Estivali arhiivis. See on terviklik materjal (kokku kuus kirja), mille kaudu tuleb hästi esile, milline oli kogu asjaajamise käik. Ühtlasi ilmnevad generatsioonidevahelised erimeelsused kodueestlastega suhtlemise küsimuses.

Hain Rebase kui Estival '83 juhatuse esimehe poolt allkirjastatud kiri Carterile on vormistatud 9. jaanuaril 1983. Järgmisel päeval saatis Rebas kirja teksti tutvumiseks Eesti Vabariigi peakonsulile New Yorgis Ernst Jaaksonile, palvega tekstis parandusi teha ning olla vahendajaks suhtluses Carteriga. 19. jaanuaril teatas Jaakson Rebasele, et keeldub vahendajarollist. Samuti oli ta kompromissitult vastu eesti koorilauljate esinemisele eksiileestlaste festivalil. Jaakson oli alati suhtunud ettevaatusega kontaktidesse okupeeritud kodumaaga. Seda kinnitab nt. tema kõne Baltimore'i Estol 1976, kus ta rõhutas, et „tuleb hoiduda kõigest, mis võiks teenida ideoloogilise vastaspoole huvisid“.²⁶

Jaaksoniga samal päeval kirjutas Rebasele Ilmar Raamot,²⁷ kes samuti püüdis Rebast veenda loobuma nii Carteri kui ka kodueestlaste kutsumise plaanist. Estivali juhatus jäi endale kindlaks. Esialgset kirjateksti täiendati ning see saadeti otse Carteri büroosse. Büroost saabus vastus 3. märtsil 1983. Allpool on kirjavahetus esitatud väljajätetega.

²⁰ Solženitsõni teene eestlastele. – Vaba Eestlane, 01.03.1974, lk. 1.

²¹ Heino Susi (snd. Tallinnas 1925, srn. USA-s 1987), Arnold Susi vanem poeg. Kirjanik ja biokeemik, sõja ajal soomepoiss.

²² Protokoll. ESTIVAL 83 juhatuse koosolek, 02.10.1982. – EKLA, reg. 2016/34.

²³ Heli Susi (snd. 1929), Arnold Susi tütar, saksa k. õpetaja ja tõlkija.

²⁴ H. Susi. Solženitsõn ja Eesti. – Eesti Ekspress, 09.11.2008 (<http://ekspress.delfi.ee/kuum/aleksandr-solzenitsõn-ja-eesti?id=27682991>).

²⁵ D. Kucharsky. The Man from Plains. The Mind and Spirit of Jimmy Carter. Harper & Row, Publishers, New York Hagerstown, San Francisco, London, 1976, lk. 144.

²⁶ Eesti Vabariigi esindaja Ernst Jaakson'i kõne Rahvuskongressil Baltimore'is 7. juulil 1976. KMAR. Pt. V-E 33. ESTO '76. Baltimore.

²⁷ Ilmar Raamot (1900–1991), agronoom ja poliitik. 1944 pages Saksamaale, sealt edasi USAsse. 1970. aastatel kuulus Ülemaailmse Eesti Kesknõukogu juhatusse.

President Carter
Atlanta
Georgia 30303
USA

Gothenburg, Jan 9, 1983

estival 83

EESTI PÄEVAD ROOTSIS

Sir,

on behalf of the board of "Estival 83" I have the honour to invite you to give a speech in Gothenburg, Sweden, on Sunday, May 22 1983.

As you will get all the detailed information you might need on "Estival 83" from the staff of our Estonian consul-general, Mr. E. Jaakson, in New York, you will hopefully in this first contact-letter be satisfied with some introductory remarks on the matter.

The "Estival 83" will take place in Gothenburg on the Swedish west-coast, May 20-23 1983. The festival is organized by the Estonian national minority in Sweden, approximately 20-25.000 people. About 1/5 of them live in the surroundings of Gothenburg. We count on 8-10.000 participants of the "Estival".

In addition to the purely cultural events (symphonic, soloists', pop-and church concerts, theatrical performances, literary readings, song- and folk-dance festivals) and different meetings and parties, we will also organize a political demonstration, a march for "Freedom and Peace" through central Gothenburg. In spite of the generally expressed opinion we insist that these two ideas belong together; without freedom no peace, without peace no freedom.

For this political event we most cordially want to invite you, Mr. Carter, to speak up for all oppressed nations, for human rights in general and, if you wish so, for the Estonians especially.

The presence of your well-known and respected person would in a hitherto inexperienced way draw the attention of Swedish and international mass-media to the sad fate of the Estonian people. We have the feeling, that the cause of the Estonians, as well as the other Baltic nations, belong to the most forgotten ones since the last world war. With your benevolent help we think we could change these things, at least a little bit. Your speech would give us a fresh start and new inspiration for the future.

Please, Mr. Carter, accept our humble invitation. We will of course be happy to cover your expenses. The Swedish local authorities, with whom we cooperate in every aspect, surely would take care of the security matters and so forth. I'm also sure, that the U.S. Embassy in Stockholm will be of great help in this respect.

We would be happy to hear from you as soon as possible.

Most respectfully

yours *Hain Rebas*

Hain Rebas
Professor

Chairman of the Board of "Estival 83"

Hain Rebase kiri Jimmy Carterile. EKLA, reg. 2016/34

Hain Rebas Jimmy Carterile 09.01.1983:

President Carter
Atlanta
Georgia 30303
USA

Söör,

Estival 83 juhatuse nimel on mul au paluda Teid esinema kõnega Rootsis Göteborgis pühapäeval, 22. mail 1983. Kuna Te saate üksikasjaliku informatsiooni Estival 83 kohta Eesti peakonsulilt New Yorgis hr. E. Jaaksonilt, siis loodetavasti rahuldab Teid see esimene tutvustav kiri, mis sisaldab sissejuhatavat teavet ürituse kohta.

Estival 83 toimub Rootsi läänerrannikul Göteborgis 20.–22. mail 1983. Festivali korraldab eesti rahvusvähemus Rootsis, ligikaudu 20 000–25 000 inimest. Umbes viiendik neist elab Göteborgi ümbruskonnas. Me ootame festivalile 8000–10 000 osalejat.

Lisaks puhtkultuurilistele üritustele (sümfoonia-, soolo-, pop- ja kirikukontserdid, teatrietendused, kirjanduse esitlused, laulu- ja tantsupidu) ning erinevatele kohtumistele ja pidudele korraldame poliitilise demonstratsiooni e. marsi „Vabaduse ja rahu eest“ läbi Göteborgi kesklinna. Hoolimata üldisest arvamusest soovime rõhutada, et need kaks ideed kuuluvad kokku: vabaduseta pole rahu ega rahuta vabadust.

Sellele poliitilisele sündmusele soovime kogu südamest kutsuda Teid, mr. Carter, et Te räägiksite valjuhäälselt kõigi ikestatud rahvaste kaitseks inimõigustest laiemalt ning – juhul kui Te peaksite nii soovima – eelkõige eestlaste kaitseks.

Teie kui tuntud ja austatud isiku kohalolek võiks enneolematul moel juhtida nii Rootsi kui ka rahvusvahelise meedia tähelepanu Eesti inimeste kurvale saatusele. Meile tundub, et Eesti ja ka teiste Balti riikide juhtum kuulub enim unustatud juhtumite hulka viimase maailmasõja järgsel ajal. Me loodame, et Teie heasoovliku abiga suudaksime olukorda kas või pisutki muuta. Teie kõne võiks anda meile uue alguse ning inspiratsiooni tulevikuks.

Mr. Carter, palun võtke vastu meie andlik kutse. Meil oleks heameel katta Teie kulud. Rootsi võimud, kellega teeme koostööd, hoolitseksid loomulikult turvameetmete eest. Olen veendunud, et Ameerika Ühendriikide suursaatkond Stockholmis võiks meid samuti abistada. Oleksime õnnelikud, kuuldes Teist peatselt.

Suurima lugupidamisega Teie
Hain Rebas
Professor, Estival 83 juhatuse esimees²⁸

Hain Rebas Ernst Jaaksonile 10.01.1983

Peakonsul E. Jaakson
New York, N.Y.10020
USA

Lugupeetud peakonsul Jaakson,

Estival 83 juhatuse nimel palun Teid ja Teie kaastöölisi, kelle hulgas ka konsul Roos erakordselt hästi tunneb Rootsi olusid, vahendada meie lisatud kutse ja Estivali informatsioon Ühendriikide endisele presidendile hr. Carterile Atlantas.

Mõte, et kutsuda just teda kui tuntud inimõiguste eestvõitlejat, ning et meil oleks keegi, kes tõmbaks rahvusvahelisi massimeediume Estivali poliitilisele osale, tekkis juba mõni aeg tagasi. [– –] Teie juures New Yorgis, ja mitte USA saatkonna juures Stockholmis, oleks kõige sobivam,

²⁸ Hain Rebase kiri Jimi Carterile. Göteborg, 09.01.1983. – EKLA, reg. 2016/34. Originaal inglise keeles.

igal juhul meie seisukohast vaadatuna, üles ehitada informatsioonibaas hr. Carteri staabile. [---]

Kindlasti olete meie ajakirjandusest lugenud, et oleme Nõuk. Eestist kutsunud ühe koori Estivalile. [---] Sellega toonitame põhimõttelist pariteetsust, ühevõrdsust, meie rahva laialipaisatud harude vahel. Nagu meie tegevusalustes öeldakse, kasutame „Estivali“ vahendina, et koondada eesti rahvast ja et anda talle positiivset identsust.

On selge, et meie Tallinna koori tuleku suhtes mingeid lootuseid ei hellita. Aga ühe viisaka põhimõtte eest, millega kõlbab ka läänemaailma massimeediumite ette astuda, võtab „Estivali“ juhatus ja peakomitee üsna rahulikult vastu kõik sisefrondilised lahingud, mis seoses selle käiguga võivad tekkida.²⁹

Kindlasti leidub mu Carteri-kutse-kirjas keelelisi/kombelisi vigu. Võib-olla annavad nad kuidagi eksootilist autentsust kutsele juurde, võib-olla hoopis mitte. Kui Teie aga arvate, et üht sellist kutset tuleks hoopis teistmoodi formuleerida, siis palun aidake meid sellega. Selleks otstarbeks lisan oma allkirjaga *in blanco* blanketi Teile ev. kasutamiseks.

Palume lõpuks, et Teie ka meid oma käikudest informeeritud hoiaksite.

Estivali juhatuse nimel,
Hain Rebas³⁰

Ernst Jaakson Hain Rebasele 19.01.1983

Prof. Hain Rebas
Esimees
Estival 83
Tosedalsg. 19
S-41716 Göteborg
Sweden

Lugupeetud professor Rebas,

Ühenduses Teie kirjaga 10. skp. pean teatama järgmist: Ühendriikide endise presidendi hr. Carteri kutsumine Göteborgis toimuvale Estivalile on sealse ürituse kordamineku ja ka Eesti rahva vabadusvõitluse seisukohalt muidugi arusaadav. Kuid probleem selle kutsega pole siiski nii lihtne, kui see võiks esialgu paista. Kui mina selle kutse peaksin hr. Carterile edasi andma, oleks minu kohus ka temale üksikasjalikult seletada, miks just tema esinimine oleks kogu meie rahvale suure, lootust-andva poliitilise tähendusega. Kas aga Göteborg on selleks õige koht ja foorum, on maailma poliitilisest seisukohast küsitav. Mis aga teeb asja täiesti võimatuks, oleks minu teatamine hr. Carterile, et Estivalile on kutsutud esinema kaks koori okupeeritud Eestist, kelle sõit Rootsi peab olema heakskiidetud KGB poolt. Kuidas saaks Ameerika endine president rääkida inimõiguste kohutavast rikkumisest vene salapolitsei poolt Eestis, kui näiteks Eestist tulnud lauljad peavad KGB poolt antud juhtnõude kohaselt niisugusel juhul saalist lahkuma. Samuti peaksid vabaduses viibivad eestlased saalist lahkuma, kui näiteks Eestist tulnud koor laulaks kiitust Leninile või Stalinile. Selline konflikt on antud olukorras ettekujutatav ja tooks ainult kohutavaid lõhesid meie vabadusvõitluse pinnal. Neid asjaolusid ei ole nähtavasti Göteborgis läbi mõeldud, kui Estivali kutsed Eestisse saadeti. Mul on kahju, et mõnedes eesti ringkondades ei saada ikka aru Nõukogude poliitilisest eesmärgist kõigi n.n. kultuuriliste läbikäimiste juures välismaaga. Nõukogude riiklikul kulul välismaale saadetavad koorid ei saa ometi teenida Eesti rahva vabadusvõitluse huvisid.

Jätame korraaks eeltoodud asjaolud kõrvale ja oletame, et Estival on puht väliseestlaste poolt korraldatud üritus, kuhu KGB käsi ei ulatu ja kus ükski koor Eestist ei esine. Mis eriline põhjus peaks hr. Carteril olema Estivali kutse vastuvõtmiseks, kui temale tulevad väga sageli igasugused

²⁹ Vihje erimeelsustele seoses kultuurisuhtlusega. Probleem on olnud kõneks juba 1982. aastal Estivali juhatuse koosseisul: „Kahtlustajaid ja kuulujuttude levitajaid leidub paratamatult seoses sellise suurüritusega. Ühed väidavad, et Estivali peakomitee teeb koostööd okupantidega. [---] Kutsudes laulukoori Eestist, me näitame oma solidaarsust rõhutatud eesti rahva enamusega kodumaal.“ (Pressiinformatsioon, 19.12.1982. – EKLA, reg. 2016/34).

³⁰ Hain Rebase kiri Ernst Jaaksonile 10.01.1983. – EKLA, reg. 2016/34.

kutsed suurtelt Ameerika organisatsioonidelt ja mujalt? Meie teame, et endised Ameerika riigimehed on otsitud kõnelejad paljudel kokkutulekul. Näiteks endine välisminister Henry Kissinger võtab selliseid kutseid vastu ainult siis, kui temale makstakse iga esinemise eest kümned tuhanded dollarid. Sama teeb ka endine välisminister kindral Haig. Teie mainite oma kirjas hr. Carterile, et oleksite nõus temale tasuta sõidukulud. Siin on jällegi tegemist erakordselt suurte kuludega, kuna endine president on alaliselt ümbritsetud julgeoleku kaitsega ning ma olen kindel, et Göteborgi eestlaskond kõige parema tahtmise juures ei saaks neid kulusid kanda.

Kogu küsimust olen siin veel arutanud mõnede meie tegelastega, nende hulgas ka hr. Ilmar Raamotiga, kes lubas Teile selles asjas omalt poolt kirjutada.

Ma loodan, et Teie saate õigesti aru, miks ma kahjuks ei saa Teie soovile vastu tulla ja vahendada Estivali kutset hr. Carterile, mille ligiolevalt Teile tagastan koos tühja blanketiga, millel leidub Teie allkiri.

Parimate tervitustega,
Ernst Jaakson
Peakonsul³¹

Ilmar Raamot Hain Rebasele 19.01.1983

Cresskill

Armas Hain Rebas,

Paari päeva eest viibisin meie Peakonsulaadis. Nägin seal Sinu kirja koos lisadega, mis käsitas endise president Carteri kutsumist esinema Estival '83 Göteborgis.

Lugesin seda segaste tunnetega. Leidsin sealt rohkelt idealistlikku pealehakkamist, kuid ka eluvõõrast realismi. Küsisin Jaaksonilt, kas tal oleks midagi selle vastu, kui ma sel puhul kirjutaksin ka omalt poolt Sulle mõned read. Jaakson arvas, et mis saaks tal selle vastu olla.

ESTO'd on seisnud meie vabadusvõitluse teenistuses. Kava järgi otsustades saab seda olema ka Estival '83, kuid ehk suurema rõhuga kultuurialale kui poliitikale. Mis mind Sinu kirjas Jaaksonile häiris, oli see, et soovite seda läbi viia koostöös okupeeritud Eesti laulukooridega. Laulukoorid Eestis on pool-riiklikud või puht-riiklikud organisatsioonid, kus ei õpita mitte üksnes laulukunsti, vaid need on infiltreeritud ja treenitud ka kommunistliku propaganda otstarbeks. Kui nüüd koorid lubatakse sõita Göteborgi, siis tähendab see seda, et partei on leidnud, et nende osavõtt Estivalist on kommunistlikele kasulik. Kui mitte rohkemat, siis aitab see ehk jälle lõhestada pagulaskonda ja uuesti elustada meie sisepoliitilist võitlust. Tõenäoselt Sinu arvamine on vastupidine. Kuid ole kallid ja mõtle sellele, mis saavad selle okupantidega „vennastamise“ kohta ütleva, näiteks, meie kahe vabadussõja veteranid? Nad on sõjas pannud kaalule oma elu ja paljud nende sõbrad puhkavad lahinguväljadel. Sa ehk vastaksid mulle, et meie ei võitle mitte sõja-, vaid kultuurirelvadega. Aga meie kodumaad ei valitse mitte kultuuri-, vaid sõjarelvadega.

Kõik USA presidendid, kaasaarvatud Carter, on alati rõhutanud, et Eesti Vabariik elab edasi ja on praegu vaid Nõukogude Liidu sõjaväelise okupatsiooni all. On toonitatud, et eesti rahvas peab võitlust oma kodumaa vabastamiseks ja USA toetab seda võitlust. Carter on seda veelgi laiendanud ja lisanud sellele inimõiguste eest võitluse mõiste. Kuidas nüüd Sinu arvates Carteril sobiks tulla osa võtma Estivalist, mis on kavandatud koostöös okupantidega. Peab Carter siis järeldama, et eesti pagulaskond on leppinud olukorraga okupeeritud Eestis? Kas soovite Carterilt, et ta tuleks kiitma koostööd okupantidega, või julgustama meid kõiki edasi võitlema? Ma ei usu, et Carter sõidab Göteborgi. [---]

Minu kirjast võib Sulle jääda mulje, et olen kodumaaga suhtlemise vastu. Seda ma ei ole kunagi olnud ja ei ole ka praegu. Kuid igal tegevusel on omad piirid, milliseid ei saa ignoreerida.

Olen veendel Estival '83 heas kordaminekus ja soovin Sulle selle korraldamisel ka omalt poolt head edu.

Seltsivendliku tervitusega,
Ilmar Raamot³²

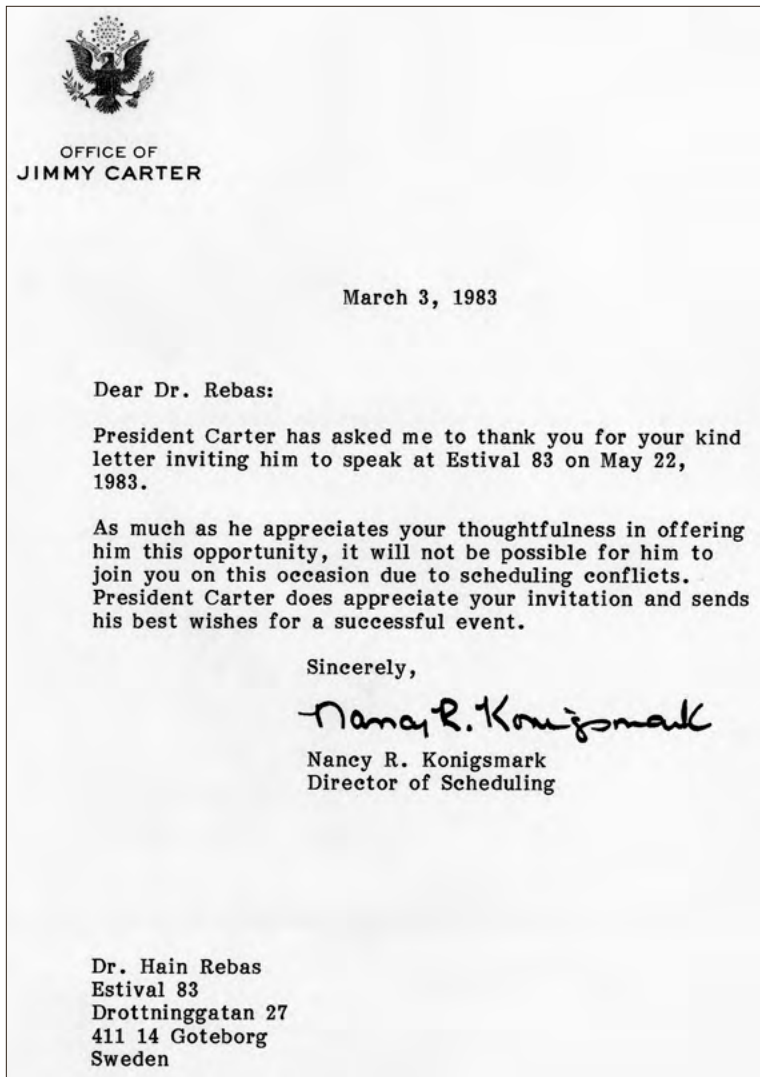
³¹ Ernst Jaaksoni kiri Hain Rebasele 19.01.1983. – EKLA, reg. 2016/34.

³² Ilmar Raamoti kiri Hain Rebasele 19.01.1983. – EKLA, reg. 2016/34.

Koosolekuprotokoll näitab, et Estivali juhatus arutas kujunenud olukorda. Hoolimata Jaaksoni keeldumisest vahendada suhtlemist Carteriga, otsustas juhatus, et Aho ja Hain Rebas täiendavad kutsekirja eelmist varianti (9.01.1983) ning pöörduvad otse Carteri enda poole.³³ Uus variant arvestab mõnede Jaaksoni ja Raamoti märkustega. Kirjale on lisatud vabandavad read, põhjendamaks protokollireeglite eiramist, nagu näiteks: „Me oleme teadlikud tõsiasiast, et meie kutse ei järgi Ameerika Ühendriikide ekspresidendile esinemisettepanekute tegemise tavapärast protokollit. Usume siiski, et meie pöördumist aktsepteeritakse, kuna see on kooskõlas Ameerika idealistliku ja samas ka praktilise mõtteviisiga: otsetee on lubatud, kui see osutub möödapääsmatuks.“

Kirja on täiendatud pika loeteluga Ida-Euroopa sündmuste kohta 1980. aastatel ning see lõpeb postskriptumiga „Inglismaa kuninganna külastab Göteborgi 27. mail 1983“,³⁴ otsekuu püüaksid autorid kummutada Jaaksoni väidet, et Göteborg pole tähtsate poliitiliste küsimuste jaoks „õige koht ja foorum“.

Mitme lehekülje pikkuseks veninud kiri saadeti teele ning vähem kui kuu aja möödudes saabus ka vastus.

³³ Protokoll. Estival 83 juhatuse koosolek 03.02.1983. – EKLA, reg. 2016/34.

³⁴ Hain Rebase kiri Jimmy Carterile 06.02.1983. – EKLA, reg. 2016/34. Originaal inglise keeles.

Jimmy Carteri büroo kiri Hain Rebasele. EKLA, reg. 2016/34

Jimmy Carteri büroo Hain Rebasele 03.03.1983:

Dr. Rebas,

President Carter palus Teid tänada kirja eest, milles kutsute teda kõnelema Estivalil 22. mail 1983.

Ehkki ta suhtub suure lugupidamisega Teie tähelepanusse, pakkudes talle niisugust võimalust, ei saa ta Teiega sellel sündmusel ühineda, kuna see ei sobitu tema ajakavasse. President hindab Teie kutset tõepoolest kõrgelt ning saadab oma parimad soovid sündmuse edukaks kordaminekuks.

Siiralt,

Nancy R. Konigsmark,
teabejuht³⁵

Protokollidest ilmneb, et hoolimata jõulisest tegutsemisest Carteri suunal polnud juhatusel tegelikult täit veendumust tema nõustumise osas. Oodates vastuse saabumist, pandi kokku plaan B.

Plaan B

Manifestatsiooni peakõneleja varuvariandid võeti arutusele juba jaanuaris 1983, kui kirjavahetus Carteri kutsumise asjus oli alles algusjärgus. Juhatusel koosolekul pakuti välja mitu kandidaati: „Koosolek pani veel kandidaate ette, juhul kui Carter ei saa tulla: Hr. von Habsburg – Euroopa Parlamendi liige ja Balti resolutsiooni läbiviija. Bengt Göranson – kultuuriminister, ehk Tage Erlander või Olof Palme.“³⁶

Göranson³⁷ olnuks ootuspärane külaline ühe vähemusgrupi kultuurifestivalil, millena Estival end Rootsi laiemale üldsusele tegelikult reklaamiski. Kuid poliitilise manifestatsiooni peakõneleja roll oleks paremini sobinud ekspeaminister Tage Erlanderile.³⁸ Ta oli esinenud Riigipäeval deklaratsiooniga, kus teatas, et Rootsi valitsus peab põhjendatuks Balti rahvaste õigust vabadusele ja demokraatialle.³⁹ Mis puutub Palmesse, siis tema oli varemgi Balti eksiilühiskonna üritusi külastanud, nt. pidas ta avaettekande Balti Instituudi konverentsil Stockholmis 1975.⁴⁰ Estivali ajaks oli tollasest sotsiaaldemokraatliku erakonna liidrist saanud Rootsi peaminister, mis andnuks talle manifestatsiooni peakõnelejana piisava kaalukuse. Kuid 1983. aasta algul oli Balti poliitika-ringkondades kuumim nimi hoopis Otto von Habsburg.⁴¹

Habsburgi populaarsus oli seotud Euroopa Parlamendi resolutsiooniga, mis käsitles olukorda okupeeritud Eestis, Lätis ja Leedus. See toetas Balti rahvaste enesemääramisõigust, ühtides eksiilühiskonna poliitiliste manifestide põhinõudega. Europarlamendi resolutsioon sai tõeke „Balti Apellist“ e. märgukirjast, millega okupeeritud Balti riikide esindajad nõudsid Molotovi-Ribbentropi pakti tühistamist ja iseseisvuse taastamist.⁴² Märgukiri kõnetas parlamendisaadik Habsburgi, kes pidas õigeks apelli saatmist ÜRO dekoloniseerimiskomiteele ning asus seda ka ette valmistama. Jaanuaris 1983 võttiski parlament vastu resolutsiooni, mis nõudis Balti riikide annekteerimise probleemi arutelu ÜRO-s. Loomulikult levis hea uudis eksiilmeedias. Habsburgist kirjutati suure

³⁵ Jimmy Carteri büroo kiri Hain Rebasele 03.03.1983. – EKLA, reg. 2016/34. Originaal inglise keeles.

³⁶ Protokoll. ESTIVAL 83 juhatusel koosolek, 22.01.1983. – EKLA, reg. 2016/34.

³⁷ Bengt Göranson oli Rootsi haridus- ja kultuuriminister 1982–1989.

³⁸ Tage Erlander oli Rootsi peaminister 1946–1969.

³⁹ Rootsi peaminister Erlander: „Õigus vabadusele kehtib ka Balti rahvaste kohta.“ – Teataja, 15.06.1968, lk. 1.

⁴⁰ B. Kangro. Eesti Rootsis. Ülevaade sõnas ja pildis. Eesti Kirjanike Kooperatiiv, Lund, 1976, lk. 83.

⁴¹ Otto von Habsburg (1912–2011), Austria-Ungari kroonprints. Euroopa Parlamendi liige 1979–1999.

⁴² 20 aastat tagasi: Europarlament nõudis vabadust Balti riikidele. – Eesti Päevaleht, 13.01.2003. (<http://epl.delfi.ee/news/eesti/20-aastat-tagasi-europarlament-noudis-vabadust-balti-riikidele?id=50943901>)

tunnustusega⁴³ ning just temast alustaski Estivali juhatus oma varuplaani teostamist. Kutsekiri läks teele 14. veebruaril 1983⁴⁴ ning vastus saabus peatselt.

Kirjas Rebasele kinnitas Habsburg, et kaitseb endastmõistetavalt nüüd ja edaspidi Balti riikide õigusi ning senised sammud on ainult algus sellel teel. Estivalil osalemist ei pidanud Habsburg võimalikuks, kuna viibib samal ajal Viinis kohtumisel sudeedisakslastega. Kuid ta lubas, et on mõttes eestlastega.⁴⁵

Estivali juhatus järgmine samm oli kutsekirja saatmine peaminister Olof Palmele. Kui Carterile ja Habsburgile saadetud kutesetes oli esikohale seatud Estivali poliitiline aspekt (otsiti ju manifestatsiooni peakõnelejat), siis Palmega suheldes rõhutas Rebas hoopis eesti kultuuritraditsioone, sõprussidemeid Nõukogude Eesti koorimuusikutega ning eesti vähemusgrupi ladusat koostööd Göteborgi omavalitsus- ja kultuuriasutustega.

Rebas kirjutab: „Käesolevaga on meil au paluda Teid kui Rootsi valitsuse tähtsaimat esindajat sisse õnnistama Eesti kultuurifestivali „Estival 83“ [---] Sisseõnnistamisele järgneb traditsiooniline Eesti laulupidu, mis Rootsis toimub kümnendat korda, ent mille juured ulatuvad aastasse 1869. Selle aasta laulupeole kutsusime Helsingi leppe vaimus ja esmakordselt eksiiliaja jooksul külla koori Eesti NSVst. Kahjuks on sealt meie kahele kirjale tulnud eitav vastus“.^{46,47}

Rebas avaldab lootust, et peaminister soovib nautida sümfooniakontserti, kus Neeme Järvi juhatab Beethoveni 9. sümfooniat ja Arvo Pärdi „Credot“. Ettepanek manifestatsioonil kõnelemiseks on esitatud mõnevõrra varjatult: „Meil oleks rõõm saata Teile, abikaasale ja saatkonnale kontserdipiletid ning iseäranis hea meel oleks meil kuulda teie ettekannet Götaplatsil pühapäeval, 22. mail.“⁴⁸ Rebas ei täpsusta, et Palme ettekanne peaks toimuma manifestatsiooni raames; sõna „manifestatsioon“ ei esine kirjas kordagi. Festivali poliitilist aspekti on siiski mainitud: kirjas selgitab Rebas, et sõnavõttudel on täiesti liberaalne iseloom ning need puudutavad vaid inimõiguste ja riikide sõltumatus põhimõtet. Seega rõhutat peensusteni läbimõeldud ja osavalt sõnastatud kiri vähemusgrupi festivali kultuurilist ja pisendab poliitilist eesmärki. Selline lähenemisviis võinuks osutada tulemuslikuks, kuid vastu ootusi teatas Palme erasekretär Ann-Marie Willsson lühidas vastuses, et peaminister ei saa Estivali nädalavahetusel Göteborgis viibida.⁴⁹

Palme Estivalist kõrvalejäämise puhuks nägi plaan ette pöördumist ekspeaminister Erlanderi või kultuuriminister Göransoni poole. Ükski arhiividokument ei kinnita, et juhatus oleks seda teinud. Kutsekiri saadeti hoopis Amnesty Internationali peasekretärile Thomas Hammerbergile, kes vastas: „Isiklikust vaatepunktist pakuks mulle suurt huvi võtta aega ning tulla seda [Estivali] vaatama ja kuulama, programm tundub olevat täis kultuuripärle. Kuid Amnesty Internationalil on väga ranged reeglid, mis ei luba mul osaleda teiste organisatsioonide poolt korraldatud üritustel, mistõttu olen sunnitud Teie kutse tagasi lükkama.“⁵⁰ Koos vastusega saatis Hammerberg oma organisatsiooni dokumente NSV Liidu tegevuse kohta, mis tema arvates võinuksid Estivali korraldajatele huvi pakkuda.

Manifestatsiooni „suur üllataja“

Rebase kogus ei leidu dokumente, mis näitaksid, kuidas täpselt jätkusid poliitilise manifestatsiooni peakõneleja otsingud pärast Hammerbergi eitavat vastust, kuid on teada, et juhatus leidis peakõneleja väljastpoolt eksiilühiskonda. Selleks sai ajaloo professor Erik Lönnroth,⁵¹ keda peetakse üheks silmapaistvamaks rootsi ajaloolaseks 20. sajandil. Uurijana tegeles Lönnroth peamiselt keskajaga, ta oli Hain Rebase õpetaja ja kolleeg. Manifestatsioonil rääkis Lönnroth Eestist suure sümpaatiaga, kuid ta polnud rahvusvaheliselt tuntud poliitikataht, kes „meelitaks

⁴³ A. Kippar. Üksikasju Euroopa parlamendi otsustest. – Eesti Päevaleht, 29.01.1983, lk. 2; Euroopanõukogu positiivne balti resolutsioonile. – Eesti Päevaleht, 27.11.1982, lk. 9.

⁴⁴ Hain Rebase kiri Otto von Habsburgile. – EKLA, reg 2016/34. Originaal saksa keeles.

⁴⁵ Otto von Habsburgi kiri Hain Rebasele 25.02.1983. – EKLA, reg. 2016/34. Originaal saksa keeles.

⁴⁶ Arhiividokumentide hulgas Eestist saabunud kirju pole.

⁴⁷ Hain Rebase kiri Olof Palmele 03.03.1983. – EKLA, reg. 2016/34. Originaal rootsi keeles.

⁴⁸ *Ibid.*

⁴⁹ Olof Palme büroo kiri Hain Rebasele 08.03.1983. – EKLA, reg. 2016/34. Originaal rootsi keeles.

⁵⁰ Thomas Hammerbergi kiri Hain Rebasele 31.03.1983. – EKLA, reg. 2016/34. Originaal inglise keeles.

⁵¹ H. Rebas. ESTIVAL 83 vabadusmanifestatsioonil kõneleb prof. Erik Lönnroth. – Teataja, 14.05.1983, lk. 1.

palju rahvast ja žurnaliste kuulama tulema ja Estivali jälgima“, nagu korraldajad olid soovinud.

Detsembris 1983 pidas Estivali juhatus viimase koosoleku, et anda sisuline hinnang kogu üritusele. Manifestatsiooni kohta võib protokollist lugeda järgmist: „Pühapäeval peeti Burgårdeni gümnaasiumi aulas Eesti Organisatsioonide Kongress. Sellele järgnes rongkäik Gustav Adolf'i turult Götaplatsenile Estival '83 poliitiliseks manifestatsiooniks. Lippude afäär suurendas kindlasti osavõtjate arvu, nii et rongkäigu kolm orkestrit ei jätkunud kõigile rongkäigulistele. Manifestatsiooniks Götaplatsenile kogunenute täpne arv puudub, hinnangute järgi oli see kusagil 6000 ja 10 000 vahel.“⁵²

„Lippude afäär“ on episood, millest veel aastakümneid hiljem räägivad isegi need eestlased Rootsisis, kes Estivalil ise ei osalenud – see on lugu, mis hakkab nihkuma folkloori valda. Afääri põhjustas Estivali korraldajate otsus ehtida kõik üritustepaigad sini-must-valgetega. Paraku ei saanud Göteborgi linnavalitsus anda luba Eesti lippude kasutamiseks avalikus linnaruumis. Kehitava seaduse kohaselt tohtis välja panna vaid ametlikult eksisteerivate riikide lippe, mis kuuluvad ÜRO-sse. Probleemi lahendamiseks kujundati riigilipud Estivali embleemi külgekleepimise abil festivalilippudeks, kuid embleemid olid väikesed ega püsinud tuulega lippude küljes. Nõukogude Liidu konsul Göteborgis Pjotr Klimenkov esitas protestiavalduse, mis sundis linnapead Gunnar Larssoni isiklikult kontrollkäiku tegema, avastamaks pahandust tekitanud lippe. Estivali korraldajad vahetasid „vigased“ lipud välja embleemiga lippude vastu, kuid aktsioon lõi publiku meeled kihama ning äratas Rootsi ajakirjanduses laiemat huvi Eesti problemaatika vastu.⁵³ Nii osutus peamiseks publiku- ja meediamagnetiks mitte tipp-poliitik, vaid Eesti lipp, mis oma vaikival moel vahendas sõnumit jätkuvast okupatsioonist.

Uurimus on seotud Eesti Teadusagentuuri institutsionaalse uurimisprojektiga IUT22-2 „Kirjanduse formaalsed ja informaaalsed võrgustikud kultuuriloo allikate põhjal“, seda toetas Eesti-uuringute Tippkeskus.

⁵² Protokoll. ESTIVAL 83 juhatuse koosolek, 11.12.1983. – EKLA, reg. 2016/34.

⁵³ Eesti lipud alla ja üles. – Teataja, 28.05.1983, lk. 12.